

Yazar: Karol Kaczorowski

Ehl-i Hak (Yaresan)

Yayın Tarihi: **5 Ekim 2025**

Özet

Ehl-i Hak (Yarsanizm, Yaresan ve Kaka’i adlarıyla da anılır), Batı Kürdistan ile bağlantılı bir inançtır ve sıklıkla Gulât Şiiliğinden esinlenen hareketlerden biri olarak sınıflandırılır. Ehl-i Hak’ın dinsel öğretisinin temel düşünceleri, Yüce Varlık’ın ardışık tezahürleri ile gizli dünyanın (batınî) ezoterik niteliğidir; bu bağlamda kutsal olan, dünyada alegori temelinde tezahür etmektedir. Bu ilahi tecellilere yedi ruhani varlığın (Haft Tan) eşlik ettiği kabul edilirken, bazı anlatılarda yedi yüksek bedenlenmiş varlıktan (Haftawana - yedi oğul) da söz edilmektedir.

Ehl-i Hak kültü, tasavvufta olduğu gibi, dinsel şiirin (kalam) okunmasına, semah benzeri danslara ve adak niteliği taşıyan yiyeceklerin (niyaz) topluca tüketilmesine odaklanır. Yaresan azizleriyle ilişkili mekânlara yapılan ziyaretlerin, Mekke’ye gerçekleştirilen İslami hacdan daha uygun olduğu ve başkaları yararına yapılan iyi amellerin ibadetten daha önemli olduğu kabul edilir. Yaresan inancının kurucusu olan ve aynı zamanda Tanrı’nın en önemli tecellisi olarak görülen Sultan Sahak, Kürt kökenli olup Guran diyarındaki Perdivar ve Shahu yerleşimlerinde yaşamış yerleşik bir sûfi mistikti. Mensupların büyük bir kısmı İran’ın Kürdistan, Kirmanşah ve Batı Azerbaycan eyaletleri arasında yaşamaktadır; Irak’ta ise Kaka’i adıyla anılan önemli bir topluluk bulunmaktadır. Yarsanilerin Batı Avrupa’da (örneğin İsveç’te) ve dünyanın farklı bölgelerinde etkin bir diasporası da mevcuttur.

Ehl-i Hak (Ahl-i Hak olarak da yazılır; “Hak Ehli” anlamına gelir; Yarsanizm, Yaresan ve Kuzey Irak’ta Kaka’i adlarıyla da anılır), Kürdistan (özellikle Doğu ve Güney bölgeleri), Irak ve İran’da yaşayan yerli bir inanç topluluğudur. Günümüzdeki biçimi, Şiiliğin gulât (Latince alfabe ile *golât* olarak da yazılır) olarak tanımlanan heterodoks akımlarıyla ilişkili hareketlerle sıkça bağlantılıdır (bkz. Halm 2011; Moosa 1988, XVIII-XXI; van Bruinessen 1995a, 122).

Ehl-i Hak mensuplarının önemli bir kısmı, İran’ın Kürdistan, Kirmanşah ve Batı Azerbaycan eyaletlerinden ve Kuzey Irak’tan gelen Kürtlerden oluşur. Ancak Kürtler bu inancın tek etnik grubunu oluşturmaz (bazı görüşlere göre günümüzde azınlık durumundadırlar) (van Bruinessen 1995a, 117-138); zira Ehl-i Hak mensupları arasında

Lurlar, Azeriler, Farslar, Araplar ve Türkmenler de bulunmaktadır. İran şehirlerinde yaşayan Ehl-i Hak mensupları Müslüman Şiiliğe daha yatkınken, en heterodoks gruplar, hareketin beşiği olan Kirmanşah eyaletindeki Guran bölgesinde yaşayanlardır (van Bruinessen 1995a, 119). Yüzyıl dönümüne ait tahminlere göre bu inancın mensuplarının sayısı yarım milyon ile bir milyon arasında değişmektedir (van Bruinessen 1995b, 9; Mattar 2004, 82); ancak bu konuda kesin verilerin bulunmaması ve Ehl-i Hak mensuplarının bir kısmının kendilerini Şii Müslüman olarak tanımlamaları, bu tahminleri daha da karmaşık hâle getirmektedir.

Ehl-i Hak'a bağlı birçok farklı grubun ortak temel özelliği, ruhun göçüne (*tenasüh*) ve Tanrı'nın dört ya da daha fazla meleklerle birlikte insan suretinde ardışık tezahürlerine olan inançtır. Bu ilahi tecellilerden biri Ali'dir; ancak en önemlisi, 15. yüzyıl civarında Guran bölgesinde zahir eden Sultan Sahak'tır. Guran halkı Sahak'ı son tecelli olarak kabul ederken, diğer bazı Ehl-i Hak grupları Ata Beg gibi daha sonraki tezahürlere de inanır; Ata Beg'in dini Azerbaycan'a taşıdığına inanılmaktadır (van Bruinessen 1995a, 119).

20. yüzyılın ilk yarısında Vladimir Minorsky ve Vladimir Ivanov'un, daha sonra ise Mohammed Mokri, Cecil John Edmonds, Jean During ve M. Reza Fariborz Hamzeh'ee'nin çalışmalarıyla Ehl-i Hak üzerine araştırmalar yapılmıştır. Bununla birlikte, bu inanç topluluğuna dair biriken bilginin hâlen parçalı olduğu görülmektedir. Bu durumun nedenleri arasında, bu dinsel azınlığın gizliliği ve içe kapalı yapısının yanı sıra, van Bruinessen'e göre yerel geleneklerin ve bireysel inanç yorumlarının çokluğu yer almaktadır. Batılı araştırmacılar için görece geniş bir bilgi birikimi mevcut olsa da, bu veriler tutarsız kalmakta ve tekil, bütünlüklü bir inanç ve pratikler kanonu oluşturamamaktadır (van Bruinessen 2014, 6-7).

Ehl-i Hak'ın başlıca dinsel merkezleri, Lorestan ve Kirmanşah eyaletleri ile bu iki bölge arasında uzanan ve Guran (Goran olarak da yazılır) adıyla bilinen topraklardır. Sultan Sahak'ın mezarlarının bulunduğu Perdivar (Pardivar, Pird-i War olarak da yazılır) ve Dohab'daki Baba Yadgar türbelerinin yer aldığı ibadet mekânlarına özel bir kutsiyet atfedilmektedir (Halm 2011). Hak Ehli'nin kutsal dili Gorani olmakla birlikte ve Guran aşiretleri bu inancın mensupları arasında yer alsa da, bölge halkının dilsel ve etnik sınıflandırılması kolay değildir; zira bölge sakinlerinin tamamı şii Gorani diliyle ilişkili lehçelerden birini (ya da yaşayan diller grubu olarak Hawramî'yi) konuşmamaktadır ve herkes Guran halkına mensup değildir (van Bruinessen 1995a, 117; Leezenberg 1993). Azerbaycan'da *kalamlar* Türkçe bir dil olan Adarî'de de okunup söylenmektedir (Iraklı Kaka'i toplulukları arasında Türkmenler de bulunmaktadır) ve zamanla bunların bir kısmı Farsça olarak da yazıya geçirilmiştir. Bununla birlikte, Ehl-i Hak'ın en kutsal metinlerinin dili Gorani'dir.

“Kaka’i” terimi, “dostlar halkası” anlamına gelmekte olup, benzer bir anlama sahip olan Yaresan terimine karşılık gelir. Bu adlandırma genellikle Irak’taki Ehl-i Hak inanç gruplarını ifade etmek için kullanılır. Güney Kürdistan’da (Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi) ise Kaka’i sözcüğü, Şabak ve Bacalan gibi diğer etno-dinsel azınlıkları da kapsayacak biçimde kullanıldığı gibi, daha dar anlamda Kaka’i siyasi-etnik topluluğunu ifade etmek için de kullanılmaktadır (Leezenberg 1994; Kreyenbroek 2012). Tüm bu gruplar, inanç yapıları, Hawramî lehçelerinin merkezi rol oynadığı dilsel özellikler ve etnik kimlik açısından birçok ortaklık taşımakta; mensuplarının önemli bir bölümü kendilerini Kürt olarak tanımlamaktadır.

Sultan Sahak’ın Kişiliği

Sultan Sahak (İshak ve Isaac adlarıyla da anılır), büyük olasılıkla yerleşik bir dervişti ve bir *pir* olarak (tasavvufta “yaşlı” anlamına gelen, ruhani rehberlik ifade eden bir terim) Perdivar ve Shahu yerleşimlerinden sorumluydu. Bu yerleşimler, Dicle’nin bir kolu olan Servan Nehri (Diyala olarak da bilinir) üzerinde bulunmaktadır. Sultan Sahak, Kürt şeyhleri arasında tanınmış bir aile olan Barzanji soyundan gelmekteydi; annesi Khatun Dayerah ise Kürdistan’daki meşhur Caf aşiretine mensuptu (Moosa 1988, 215). Babası saygın Şeyh İsa olarak kabul edilmekle birlikte, Sahak’ın doğumuna ilişkin menkıbelerde, bu doğumun cinsel bir birleşme olmaksızın gerçekleştiği; bakire bir kadına konan bir kuşun dönüşümü yoluyla ya da benzeri koşullar altında bir çocuğun dünyaya gelmesi şeklinde anlatıldığı belirtilmektedir (bkz. van Bruinessen 1995, 132). Araştırmacıya göre, bakire doğum anlatısı, Hristiyan etkilerden (ki bunlar Ehl-i Hak içinde mevcuttur) ziyade, Gnostik geleneklerde cinsel alanın mahkûm edilmesiyle ilişkilendirilmelidir (van Bruinessen 1995, 130).

Efsanelere göre Sahak, bölgede çok sayıda mürid edinmiş ve en önemli görevleri üç müridi arasında paylaşmıştır. Yeminler ve teoloji Binyamin’e emanet edilmiş, Pir Musa kitaplardan sorumlu kılınmış, Dawud ise öğretmen olarak görevlendirilmiştir. Bir süre sonra Sahak’ın mucizevi bir biçimde denize karışarak ortadan kaybolduğu anlatılır. Matti Moosa’ya göre Sahak’ın öğretisi, Şii geleneğindeki “imamını bilme” buyruğunun hafifçe değiştirilmiş bir biçimini içermektedir. Toplum içindeki yerini bilen, iyiyi kötüden ayırt edebilen, kötülüğü başkalarına yapmayan, ayık kalan, dilenmeyen, aşırı kaygılanmayan ve başkalarını da kaygılandırmayan kişiler Hakikat’e (*Haqiqat*) ulaşmış sayılır ve Sultan Sahak’ın evlatları olarak kabul edilir (Moosa 1988, 215-216). Hawramanlı Sahak müridlerinin, bir tür derviş tarikatı oluşturmuş olmaları muhtemeldir. Bu durum, 16. yüzyıl İran’ında Kalenderî, Safevî, Haydarî ve Celâlî gibi radikal sûfî tarikatlarının yaygınlığı göz önüne alındığında anlam kazanmaktadır. Sultan Sahak’ın Safiyüddin için gerçekleştirdiği söylenen kerametlere dair anlatılar, Safevîlerle temasların varlığına da işaret etmektedir (Moosa 1988, 217).

Sultan Sahak, kuşkusuz Yaresan inancı içinde ilahlaştırılan en önemli figürdür; ancak Ehl-i Hak'a özgü bazı kozmolojik unsurların ve ritüel pratiklerin Sahak'ın öğretisinden daha eski olabileceği ve yerel inançlardan kaynaklanarak bu dini lider tarafından yeniden biçimlendirilmiş olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durum, Yezidilik örneğinde de görülen bir süreçle benzerlik taşımaktadır (Kreyenbroek 2005).

Ehl-i Hak'ta Kozmoloji ve Kozmografi

Dünyanın yaratılışından önce Tanrı, Yediler'i (Yedi Yoldaş-*Haft Tan*) var etmiştir. Bazı inananlara göre (Guran'daki İbrahim soy hattı dâhil olmak üzere), Sultan Sahak'ın Yedi Oğlu (*Haftawane*), yeryüzünde bu yedi varlığa karşılık gelmektedir. *Haft Tan*'dan özellikle biri olan Baba Yadigar'a özel bir bağlılık gösteren inananlara göre ise *Haftawane* gerçekten yeryüzüne ait varlıklardır; ancak karanlığı beraberlerinde getirirler ve buna ek olarak zamanın başlangıcında Yedi Yoldaş ile savaşmışlardır; bu rolü her çağda sürdürürler (van Bruinessen 1995a, 136).

Tanrı, Yedi Yoldaş'ı yaratmadan önce durağan bir inci içinde bulunmaktaydı; *Haft Tan*'ın yaratılması bu incinin kırılmasına neden olmuş ve Tanrı bu kırılma ile ortaya çıkmıştır (Mokri 1963; Rodziewicz 2014). Zamanın başlangıcında durağan bir kökenden farklılaşmış bir dünyaya geçiş düşüncesi, arkaik Türkçe ile bilinen Kaka'i ilahilerinde de yer almaktadır; Philip Kreyenbroek'in belirttiği üzere, burada Yaratıcı, birçok rengi kullanan bir ressam metaforu aracılığıyla ifade edilmektedir (Kreyenbroek 2006).

Ehl-i Hak'ta zaman anlayışı, Yezidilik, Zerdüştlük ve Hinduizm'de olduğu gibi, büyük olasılıkla sarmal bir biçimde kavranmaktadır. Ali'nin zuhur etmesi, Hüseyin'in başının kesilmesi, Sultan Sahak'ın öğretileriyle birlikte ortaya çıkışı ve Son Yargı gibi ardışık olaylar, dinsel tarihin ilerleyici bir dizisini oluşturmaktadır. Bazı inananlara göre, ışık ile karanlık güçleri arasındaki mücadele de yinelenen bir olaydır (van Bruinessen 1995a, 124). Âdem'in sürgünü gibi dinsel olaylar ve Kur'an gibi bu olaylara eşlik eden iletiler, tüm evren gibi, dışsal (*zahiri*) ve içsel (*batınî*) bir boyuta sahiptir. Hakikat, *zahiri* dünyada alegorik (*mecazi*) bir biçimde tezahür ederken, *batınî* doğada ise gerçek ve literal olarak ortaya çıkmaktadır (Edmonds 1969, 90).

Ehl-i Hak Teolojisi

Ehl-i Hak dünyasında ilahi mesajın tezahürü, Tanrı'nın ardışık bedenlenmeleri ve bu bedenlenmelerin dünyaya getirdiği armağanlar aracılığıyla gerçekleşmektedir. Ali, dünyaya dini yasayı (*şeriat*) getirmiştir; Şah Hüseyin (Şahkoşin ya da Şah Hoşen olarak da yazılır) yolu - *tarikati*; Şah Fazl ise mistik bilgiyi - *marifeti* getirmiştir. Dinsel bilginin son aşaması ise Sultan Sahak tarafından ortaya konmuş ve Hakikat (*haqiqat*), Orta Doğu'nun soylu halklarına değil, Guran'ın sıradan sakinlerine açıklanmıştır (van

Bruinessen 1995a, 120). Bu mistik “bilgi” mertebelerinin tasavvufta da zorunlu olduğu hatırlatılmalıdır; ancak burada sunulduğu biçimiyle, belirli bir yolun belirli bir kutsal figüre atfedilmesi söz konusu değildir. Bazı inananlar dört değil yedi ilahi bedenlenmeye inanmakta; geri kalan üç bedenlenmenin adları ise tutarlı ve yaygın biçimde bilinmemektedir (Halm 2011). Sahneh’teki Ehl-i Hak mensupları ile Hawar’daki Kaka’iler ise Şah Fazl’ı bir teofani olarak anmamaktadır.

Yaratıcı Tanrı bazen ilk teofani olarak anılmaktadır (kimi zaman Yezidilikteki Xuwede’yi andıran *Khuda* adıyla, ancak daha sık olarak *Khavandagar* olarak); buna karşın Tanrı’ya doğrudan adıyla anan ifadeler genellikle yoktur. Çoğu zaman (sonraki bedenlenmeler anlatılırken de olduğu gibi) Sultan Sahak’tan söz edilirken, tarihsel kişilikten ziyade Yüce Varlık kastedilmektedir (van Bruinessen 1995a, 132).

Tanrı’nın her bir bedenlenmesine, yedi yüksek varlıktan oluşan bir ya da birkaç grup eşlik etmiştir. Edmonds, Kaka’i inancında bu tür üç grup tanımlamaktadır: Yedi Yoldaş (*Haft Tan*), Yedi Oğul (*Haftawana*) ve Yedi Halife (*Hafta Khalifa*). Buna ek olarak Yetmiş İki Pir (*Haftad-u-du Pir*) gibi başka gruplar da bulunmaktadır (Edmonds 1969, 89). *Haft Tan*, Yezidilikteki Yedi Melek ve Zerdüştlükteki Ameşa Spenta’lara benzerlik göstermekte olup, Yaratıcı Tanrı tarafından zamanın başlangıcında var edilmiştir (Moosa 1988, 216). Halm’a göre, her bir teofani döneminde Dört Yardımcı Melek (*yan-e ħār malak*) ve bir kadın figür bulunmaktadır; bu varlıkların adları çoğu zaman İslam ve Şiiliğin radikal kollarına ait geleneklerden türetilmiştir (örneğin Ali’ye eşlik eden bir melek olarak Fatıma). Gerçekten de teofaninin yoldaşları arasında en merkezi olan, genellikle yedi melekten oluşan ruhani gruptur: *Haft Tan*.

Tanrı’nın en çok tapınılan bedenlenmesi olan Sultan Sahak’ın Yedi Yoldaşı genellikle şu adlarla anılır: Binyamin, Dawud (kimi zaman Hristiyan ve Müslüman geleneklerdeki şeytanla özdeşleştirilir), Pir Musa, Mustafa Daudani (ya da Mustafa-Dodon), Baba Yadigar (ya da Yadgar), Ramzbar (ya da kadın bir ruh olan Khatoon Ramzyar) ve Şah İbrahim (Şah Ebrahim olarak da yazılır) (bkz. van Bruinessen 1995a, 125; Farrokhnia ve Reza 2010, 90; Edmonds 1969, 94). Van Bruinessen’in belirttiği üzere, kimi anlatılarda Sultan Sahak’ın kendisi de Yedi Yoldaş arasında sayılmakta; yukarıda adı geçen ilk dört figür Dört Melek’i oluşturmakta, grup ise bir kadın ruh ve Baba Yadigar ile yediye tamamlanmaktadır (van Bruinessen 1995a, 125).

Bu melek sayısı, Ehl-i Hak’taki sembolizmle ilişkilidir; dört unsurla, bilgiyi taşıyan dört (çoğu anlatıda yediden dördü) önceki Tanrısal bedenlenmeyle ve bilginin dört yoluyla bağlantılıdır (van Bruinessen 1995a, 129). *Haft Tan*’ın dört üyesi hem unsurlarla hem de mevsimlerle ilişkilendirilmiştir. İnsanın yaratılışı sırasında Pir Musa’nın suyu, Dawud’un rüzgârı, Musa’nın ateşi ve Binyamin’in toprağı eklediğine inanılır. Buna ek

olarak Dawud'un baharın, Binyamin'in yazın, Musa'nın sonbaharın sorumlusu olduğu; Mustafa Dodon'un ise kışın hamisi olduğu kabul edilir (Farrokhnia ve Reza 2010, 96).

Farklı bölgelerde yaşayan inananlar arasında, Tanrı'nın farklı bedenlenmelerine eşlik eden Yedi Yoldaş'ın adları da değişiklik göstermektedir. Bazı Kaka'i inançlarına göre Sultan İshak ya da Sahak, dördüncü ve son teofani değil, bin birinci teofanidir; ya da diğer anlatılarda olduğu gibi yedi bedenlenmeden dördüncüsüdür. Bazı inananlar Sultan Sahak'ı Bektaşî tarikatının kurucusu Hacı Bektaş ile özdeşleştirir; Ehl-i Hak'ın dinsel şiiri olan *kalamlar*, Sahak'ın Anadolu'da *tarikati* yaymak amacıyla bir Bektaşî suretine büründüğüne dair anlatılar içermektedir. Bu durumda Aleviler, yalnızca *tarikati* aşamasına sahip olup Hakikat'e (*haqiqat*) ulaşmamış olmaları nedeniyle, görece daha az dinsel aydınlanmaya sahip olarak değerlendirilmiş olmaktadır. Diğer mit anlatılarına göre ise Bektaşîliğin kurucusu olarak bedenlenen Sultan Sahak değil; ondan sonra yaşamış olan Muhammed Beg, ya da Ateş Beg, ya da Tanrı'ya yakın bir melek olan Dawud'dur (bu anlatıda Bektaş, Tanrı'nın bir bedenlenmesi değildir) (van Bruinessen 1995a, 121-122).

Alevilikle ilişkili figürlerin yanı sıra Sami melekleri ve peygamberleri (Azrail dâhil) ile İran destan geleneğine ait kahramanlar (Keyhüsrev, Cebrail, Musa gibi) Ehl-i Hak inancındaki yüksek varlıkların tek kaynağını oluşturmaz. Bazı araştırmacılar, Sahak adının Ermenice'de İshak isminin modern bir biçimi olması nedeniyle Ermeni Hristiyanlığının etkisine işaret etmektedir (Moosa ayrıca Binyamin'i Benjamin ile, Bus'u ise Aziz Pavlus ile ilişkilendirmektedir) (Moosa 1988, 214). Diğer araştırmacılar ise, insanın geçmesi gereken yedi bedenlenme dizisinin (daha önce belirtildiği üzere bazı Yaresanlar arasında bu sayı bin birdir; bu sayı kimi zaman Tanrı'nın yeryüzündeki bedenlenmelerinin sayısı olarak da ifade edilir) Ehl-i Hak'ın ortaya çıktığı bölgelerdeki Şiiliğin radikal kollarına, örneğin Nusayrilere (Aleviler) özgü bir motif olduğuna dikkat çekmektedir (Halm 2011).

Martin van Bruinessen'e göre, Ehl-i Hak mitlerinin ayırt edici özelliklerinden biri, mitolojinin kapsayıcı yapısı ve aynı zamanda birçok dinsel ve tarihsel figüre (örneğin sûfi azizlere) ilişkin biyografilerin ve anlatıların uzlaştırılmasıdır. Farklı mitler arasındaki çelişkili içeriklerin bir ölçüde uzlaştırılması, çeşitli kahramanların aynı yüksek varlığın yeniden bedenlenmeleri olarak kabul edilmesiyle (örneğin demirci Kawa'nın Dawud'un bir bedenlenmesi olması) ya da belirli bir dinsel döneme (*daura*) karşılık gelen, birlikte işleyen güçler olarak düşünülmesiyle mümkün olmaktadır (van Bruinessen 1995a, 130).

Ehl-i Hak, Yezidiler gibi, şeytana tapmakla suçlanmıştır. Guran bölgesindeki Ehl-i Hak gruplarından birine göre Dawud, insana secde etmeyi reddetmiştir; ancak Yezidilikteki

Tavus Meleği örneğinde olduğu gibi, cehennem değil, dünyevi âlemin sorumlusudur. Dahası, dünyevi âlem burada Gnostisizmde olduğu gibi olumsuz biçimde değerlendirilmemekte; tam tersine, van Bruinessen'in bir kaynağına göre Yezidilikte günümüzde dünyayı yöneten Malaki Tawus iken Tanrı yokluktur (van Bruinessen 2014, 17). Bu yorum, Yezidilerin yüce demiurgik varlık olan Xwede'nin dünyevi âlemin idaresini Tavus Meleği'ne bıraktığına dair inançlarını yansıtmaktadır. Aynı zamanda bu durum, Eliade'nin *deus otiosus* kavramına da bir örnek teşkil etmektedir (Eliade 2000, 63-66).

Ehl-i Hak'ta Antropoloji

Ehl-i Hak inancının temel unsurlarından biri, *Don-Ba-Don* olarak adlandırılan reenkarnasyon anlayışıdır. Bu terim kelime anlamıyla "kumaştan kumaşa" demektir ve aynı ruhun, dünyadaki eylemlerine bağlı olarak bir bedenden diğerine, yani bir dünyadan bir başka dünyaya geçişini ifade eder; beden değişimi, giysi değişimine benzetilmektedir. Erdemli kişiler yeniden erdemli bedenlerde doğarken, kötü kişiler değersiz ya da hayvan bedenlerinde yeniden dünyaya gelir. Bununla birlikte, dünyadaki maddi başarı, önceki bedenlenmelere bağlı olarak değerlendirilmemektedir (Farrokhnia ve Reza 2010, 89).

Bir kişi bin bir *dondan* (dünya, döngü) geçtikten sonra Tanrı ile birleşebilir. Bu yol, ardışık ilahi erdemlerin kazanılmasıyla ilerler ve büyük fedakârlık ile ıstırap gerektirir (a.g.e.). Van Bruinessen'in Guran bölgesinde incelediği topluluklar *Don-Ba-Don* terimini kullanmamaktadır. Arapça konuşan bazı inananlar, reenkarnasyonu Arapça karşılığı olan *tenasüh* kavramıyla ifade etmektedir. Hollandalı antropoloğun belirttiği üzere, bu inananlar ruh göçünü, bedenden ve zamansallıktan kurtuluşa ilişkilendirmemektedir; bu yönüyle, gnostik akımlar ya da Hinduizmin bazı biçimlerinde vurgulanan anlayışlardan ayrılmaktadır. Cenaze ritüelleri, çevrelerindeki Müslüman toplulukların uygulamalarından biçim ve yasin yoğunluğu açısından farklılık göstermemektedir.

İnsanın dört unsurdan yaratıldığına ilişkin, Yezidilik ve Zerdüştlükle benzerlik taşıyan yaratılış anlatısına ek olarak, Yaresanların diğer insanlardan ayrıştığına dair yaygın bir inanç da mevcuttur. Buna göre bazı insanlar (Ehl-i Hak mensupları gibi) sarı balçıktan (*zarda-gel*) yaratılmıştır ve kurtuluşa ereceklerdir; buna karşılık siyah topraktan (*kak-e siah*) yaratılanlar kurtuluşa erişemeyecektir. Yaresan inananlarının çoğu, nihai yargının Şehrezor ya da Soltaniye ovalarında gerçekleşeceğine inanmaktadır. Bu inanca mensup olanların yalnızca bir kısmı, ahir zamanın unsurları arasında Mehdi ya da Zamanın Sahibi (*saheb-e zaman*) suretinde bir kurtarıcının gelişinden söz etmektedir (Halm 2011). Van Bruinessen'in Guran bölgesinde incelediği inananlar, ne eskatolojiye ne de reenkarnasyonun doğasına ilişkin ayrıntılı görüşlere sahipti. Ruhların göçü süreci

çoğunlukla, dünyevi eylemler karşılığında verilen ceza ve ödüller bağlamında anlaşılmaktaydı. Müslüman cenneti (Farsça *Bihışt*) ve cehennem ise bir mekân değil, bir ruh hâli olarak algılanmaktaydı (van Bruinessen 1995a, 134).

Yaresan inancında insan tasavvuru, beklenen dış görünüşle de ilişkilidir. Ehl-i Hak mensupları, bazen bıraktıkları bıyıklarla tanınmaktadır (van Bruinessen 2014; Hosseini 2020). Erkeklerin bıyıklarını tıraş etmemeleri ya da kısaltmamaları gerekir; zira bıyık, hem dinsel aidiyetin bir göstergesi olarak görülmekte hem de erkekliğin örtüsü ve tevazunun bir ifadesi olarak değerlendirilmektedir (Farrokhnia ve Reza 2010, 92).

Ehl-i Hak'ta İbadet Biçimleri

Yezidilikte olduğu gibi, Yaresan ibadetinde de özel formüllerin bireysel olarak okunmasından ziyade, yiyeceklerin paylaşımı (*niyaz ve nazr*) merkezi bir öneme sahiptir. Tanrı ile bağa dair mistik deneyim (*zikr* ya da *dekr*) de önemlidir; bu kavram, Tanrı'nın içsel olarak anılmasına işaret eden sûfi kökenli bir anlayıştır (Shah 2009). Başkalarına ve topluluğa yönelik iyi amellerin üstünlüğü, özel ya da kamusal dua biçimlerinden daha değerli kabul edilen genel bir ilke olarak benimsenmektedir (Edmonds 1969, 95; Farrokhnia ve Reza 2010, 87-93). İslam'dan farklı olarak, dinsel ritüellerin sessizlik içinde bir araya gelinen her mekânda gerçekleştirilebilmesi de önemli bir ayrımdır. Bu mekân, özel bir ev ya da temiz, açık bir alan olabilir (Edmonds 1969, 95). Farrokhnia ve Reza'nın İran'ın Sahneh kentinde yürüttükleri çalışmaya göre, ibadet mekânının (*niyazkhane* ya da Sahneh'te *Jamkhaneh*) dairesel bir düzen içinde toplanmaya imkân vermesi gerekir; bu düzenin gökyüzünü yansıttığı kabul edilmektedir (Farrokhnia ve Reza 2010, 90).

Merkezî Asya kökenli telli bir çalgı olan *tanbur* eşliğinde gerçekleştirilen toplu ibadet sırasında, katılımcılar el ele tutuşarak daire biçiminde döner ve Sahneh'te her hareketle birlikte Tanrı ve Ali'yi ifade eden "Yahoo" nidalarını haykırırlar. Bu dans, sıklıkla duygusal yoksunluk ve bedensel denetimin kısmen yitilmesiyle sonuçlanan bir deneyimi içerir (Farrokhnia ve Reza 2010, 92). Toplu ilahi söylemenin yanı sıra, *kalamkhan* olarak adlandırılan ve dinsel ilahiler (*kalam*) ile bunlara eşlik eden gelenekler konusunda özel eğitim almış kişiler, bu ilahileri okur ya da söyler ve anlamlarını açıklar. Bu tür ibadet, tasavvuftaki *semah*, Yezidilikteki ritüeller ve Alevilikteki *cem* (Kürtçede *jam*) ile büyük benzerlik göstermektedir. Bu ibadetin icrası için uygun bir mekânın yanı sıra, kuşak bağlamış ve başları örtülü yedi erkeğin hazır bulunması gerekir; çocuklar ve kadınlar Yaresan ritüellerine katılmaz (Farrokhnia ve Reza 2010, 91).

Sahneh'teki Yaresanlar arasında ritüeller sırasında görev dağılımı şu şekildedir: *seyyid* dualara önderlik eder, *doakhan* kutsal metinleri okur (bu işlev muhtemelen

kalamkhan'a benzemektedir), *khalefeh* pişirilmiş adak yemeklerini topluluğa dağıtır, *khadem* ise hem önderlere hem de inananlara hizmet ederek ritüel sırasında düzeni sağlar (Farrokhnia ve Reza 2010, 91). Törenler genellikle, daire oluşturan katılımcıların eş zamanlı olarak ellerini öpmeleriyle başlar; ardından herkes sağ elini yanındakine verir. Sonradan gelenler, soldan sağa doğru ilerleyerek daha önce oturmuş olan herkese eğilmek zorundadır. Daha sonra *khadem* tarafından getirilen suyla inananlar ellerini yıkar ve yüzlerine sürer; bu sırada "İlk ve son Yâr'dır" (Tanrı'yı ifade eden "Sevgili Dost") sözleri söylenir. Bu ifadeden sonra adak dağıtımını gerçekleştirilir (Hamzeh'ee 2011).

Kalamlar arasında, Ehl-i Hak mensuplarının birçoğu *Kalâm-e Serencam*'ı en kutsal metin olarak kabul etmektedir; zira bu metnin Tanrı'dan gelen doğrudan bir mesajı ve Sultan Sahak'ın öğretilerinin bir özetini içerdiğine inanılmaktadır. *Serencam*, 15. yüzyılda Gorani'nin şiirsel dilinde (*gurani*) kaleme alınmıştır ve Perdivar'da bulunan *Haft Tan*'dan biri olan Binyamin tarafından yazıldığı kabul edilmektedir (Halm 2011; Moosa 1988, 215).

Yaresanlarla ilişkili mekânlara (Sultan Sahak'ın türbesi ya da Baba Yedigâr'ın kesik başının bulunduğu inanan Kosar çayı gibi) hac ziyaretleri yapılmaktadır. Guran diyarı, yerel Ehl-i Hak toplulukları tarafından geçmişteki dinsel olaylar açısından özellikle önemli kabul edilmekte; bu nedenle, hac mekânları gibi diğer kutsal alanları da haritalandıran bir anlam taşımaktadır. Kürt anlatı geleneğinde yer alan ve zalim ejderha Zuhak'ı öldürdüğüne inanan demirci Kawa'nın atölyesinin de Guran'da bulunduğu kabul edilmektedir. Bu nedenle, zamana çoklu boyutlar kazandırmak amacıyla, tüm önemli dinsel olayların bu topraklarda gerçekleştiğine inanılmaktadır (van Bruinessen 1995a, 134-136).

Ehl-i Hak mensupları yılda iki kez, üçer gün süreyle oruç tutmaktadır. Bu oruç, yiyecek ve içecekten uzak durmaktan ziyade, yalandan ve kötülükten kaçınma biçiminde anlaşılmaktadır (Edmonds 1969, 95).

Bir bebek dünyaya geldikten sonra, doğumdan yedi ila kırk gün arasında, kendisine bir *pir* (Seyyid ailelerinden birinden) ve bir *dalil* atanır; bu kişiler, Son Yargı'da onun aracısı olacaktır (Yezidilikteki şeyh ve pir kurumlarına benzer bir rol). Bu tören genellikle *Sar Separdem* (ya da *Sarsepordan*) olarak adlandırılır. Tören sırasında, çocuğun ebeveynleri ve gelecekteki *dalil*in huzurunda, *pir* yeni doğanın başı üzerinde bir muskat cevizini keser.

Edmonds (1969, 99), benzer bir kurumun Bektaşiliğin Tazin kolu arasında da bulunduğunu; ancak burada yemin sonrasında giysilerin değiştirilmediğini, bunun yerine Hawar halkında olduğu gibi sıcak ve soğuk suyun karıştırıldığını belirtmektedir.

Yezidilikteki Ebedî Kardeşlik kurumunun sonunda okunan yakarıшта, iki kişinin bundan böyle inançtan çıkma, ensest ihlali ve bir kâfirle evlenme dışında her şeyden birbirlerine karşı sorumlu olacaklarının belirtilmesi de dikkat çekicidir (Asatrian 2000, 79-96); bu durum, kişilerin birbirlerinin günahlarından sorumlu olmadıklarını göstermektedir.

Halm, Ehl-i Hak'ın genel inançlarını betimlerken, dinsel kardeşlik kurumunu *shart-e eqrar* ("ikrar ahdi") olarak adlandırmakta ve bu kurumun ensest yasağının korunmasındaki rolünü vurgulamaktadır. Gerçekten de bu tür bir kardeşlikle bağlanan kişiler, yedi kuşak boyunca birbirlerinin soylarıyla evlenemezler (Edmonds 1969, 99). Bununla birlikte bu dinsel kurum, bayramlarda karşılıklı bakım ve ölüm sonrası inançlar yoluyla kendini gösteren bir toplumsal bağı da içermektedir. Ebedî Kardeşler ve Kız Kardeşler genellikle farklı ailelerden gelmektedir. Garnik Asatrian, bu tür kutsal bağı sûfi çevresiyle ya da hatta eski İskitler arasındaki "dostluk" kurumu ile ilişkilendirmiştir. Söz konusu kurum, "dost"un cenazesine katılma yükümlülüğü de dâhil olmak üzere bir dizi sorumluluk içermekteydi (Asatrian 2000, 91).

Ehl-i Hak inancının bazı unsurları, doğa kültürüne ait kalıntılara işaret etmektedir. *Haft Tan*'ın toplanma yeri olan *Aftab-i Şerif* ("Yüce Güneş") bu bağlamda önemlidir. Soy hatları da "ocak" (*ojaq*) olarak adlandırılan Seyyid ailelerine ait geleneksel evlerdeki ocaklar, merkezi bir konumda yer almaktadır. Teofanilerden biri olan Şah Hüseyin'in, mitlere göre güneşten bir ışık parçası olarak yeryüzüne indiğine inanılmaktadır. Güneş, ışık ve ateşten oluşmakta; bu ikili en kutsal birleşimi temsil etmektedir. Kawa'nın Zuhak'ı yenmesi de, güneşin dönüşü ve yeni yılın (*Newroz*) bahar biçiminde gelişiyile mümkün olmuştur. Şah Hüseyin, ateşin efendisi olarak bu döngünün simgesidir (van Bruinessen 1995a, 137-138; 2014, 18).

Topluluk Örgütlenmesi

İran'ın Kirmanşah bölgesindeki Sahneh kentinde yaşayan Ehl-i Hak topluluğu içinde, sıradan inananlar ile topluluğun önderliğinden ve ibadetlerin yürütülmesinden sorumlu olan on bir Seyyid ailesi arasında bir ayırım bulunmaktadır (Farrokhnia ve Reza 2010, 88). Diğer bölgelerde de benzer bir yapı söz konusudur; bu yapılarda on bir soy hattı (*khandan*) önemli bir rol oynamaktadır (Hamzeh'ee 2011). Edmonds'un (1969, 89-90) Irak'taki Ehl-i Hak üzerine yaptığı çalışmaya göre, bu soy hatlarından beşinin kurucuları Sultan Sahak'ın oğullarıdır. Geri kalan soy hatları ise, kurucu figürün soyundan gelmemelerine rağmen, dinsel prestijleri ve ünleri sayesinde kurucuya denk ölçüde saygı gören kutsal kişilere dayandırılmaktadır. Edmonds, Seyyid soyları içindeki bu ayırımı tanımlamak için *Haftawana* ve *Neo-Seyyid* terimlerini kullanmaktadır. İlki, kelime anlamıyla "Yedi Oğul" olup, Yedi Yüksek Varlığın yeryüzündeki karşılıklarını

ifade etmektedir (van Bruinessen 1995a, 128). (*Haft Tan* – Yedi Yoldaş – Zerdüştlükteki Ameşa Spenta'lara ve Yezidilikteki Yedi Melek'e benzer ruhani varlıklardır.) Soy hatlarının sayısı konusunda görüş birliği bulunmamaktadır. Edmonds beş *Haftawan* ve beş *Neo-Seyyid*'den söz ederken, diğer kaynaklar on bir Seyyid soy hattı bulunduğunu belirtmektedir. Bu farklılık, Seyyid grupları içindeki alt ayrımlara ya da inananların bağlı olduğu alt gruba göre değişen sayım biçimlerine bağlı olabilir. Belirli bir Seyyid klanı ya da bölgesel alt grup, *Haft Tan* ve *Haftawana* için farklı adlar kullanmakta; hatta benimsedikleri kozmoloji açısından da farklılıklar göstermektedir (Hamzeh'ee 2011). Hawar kentindeki Ehl-i Hak inançlarına göre, Yedi Yoldaş Sultan İshak tarafından eşinin katılımı olmaksızın bedeninin farklı parçalarından yaratılmış; Yedi Oğul ise benzer şekilde onun ciğerinden ya da göbeğinden doğmuştur.

Pirler, inananlara atanmış olan Seyyid ailelerine mensup kişiler tarafından yürütülen dinsel rehberlik görevini üstlenir (Edmonds 1969, 90). Sahneh'te bu *pirler*, muhtemelen Seyyidlerin en yüksek temsilcisi olan Dinsel Kral *Padishah*'a bağlıdır. "Padishah" terimi, sıklıkla hem dinin kurucusunu hem de Tanrı'yı ifade etmek için de kullanılmaktadır. *Pirler*, yeni inananlara rehberlik etmek ve onları gözetmekle yükümlü olan *dalillere* tabidir. Inananların görevlerinden biri de inançlarına ilişkin bilgileri gizli tutmaktır (Farrokhnia ve Reza 2010, 88).

Her inananın kendisine ait bir *piri* (Edmonds bu rolü babaya benzetmektedir; *pir* on bir Seyyid soy hattından biri arasından seçilir) ve bir *dalili* bulunmak zorundadır. Ayrıca (Yezidilikte her inanana bir şeyh ve bir pir atanmasına benzer biçimde) bu hiyerarşiye bağlı olan kişiler *murid* olarak adlandırılır ve rehberlerine armağan sunmaları beklenir (*dalil*, *pirin* aldığı armağanların üçte birini almalıdır) (Edmonds 1969, 90-95). *Pir* ve *dalil*, Yezidilikteki şeyh ve pir gibi, yaşam döngüsüne ilişkin ritüellerde önemli roller üstlenmektedir.

Ehl-i Hak topluluğunda, Yezidilikte olduğu gibi katı bir iç evlilik kuralı bulunmamaktadır. Hawar'daki Kaka'iler arasında evlilikler karşılıklı gruplar arasında gerçekleşmektedir; bu nedenle Seyyid soy hatlarına mensup kişilerin kızlarını sıradan inananlara vermeleri yaygın bir durumdur. Benzer biçimde, Seyyidlerin *Haftawana* soy gruplarına mensup olanlar, kızlarını *Neo-Seyyid* gruplarına mensup erkeklerle vermemektedir. Başka bir dine mensup bir topluluktan gelen bir kadın da, bir inananla evlenmesi hâlinde, kocasının ruhani rehberi (*pir*) aracılığıyla Kaka'i topluluğunun bir üyesi olabilmektedir (Edmonds 1969, 100).

Sonuç

Ehl-i Hak, İran ve Irak'taki Kürt bölgelerinde köklenen, ezoterik kozmolojisi, ilahi tezahür öğretisi ve ruh göçü inancı ile şekillenmiş, karmaşık ve kendi içinde çeşitlilik

barındıran bir dinsel gelenektir. Sultan Sahak'ın merkezi teofani olarak konumlandığı bu inanç sistemi, Şii heterodoksisi, tasavvuf ve yerel dinsel geleneklerden unsurları bir araya getirirken, özgün ritüel pratiklerini, kutsal şiir geleneğini ve topluluk örgütlenme biçimlerini muhafaza etmektedir. Bölgesel ve soy hatlarına bağlı farklılıklara rağmen, *Haft Tan*, *kalam*, dinsel kardeşlik ve etik davranış gibi paylaşılan kavramlar ortak bir aidiyet çerçevesi sunmaktadır. Tarihsel olarak gizlilik ve dışlanmışlıkla karakterize edilen Ehl-i Hak, günümüzde değişen siyasal, toplumsal ve diasporik bağlamlar içinde dinsel kimliğini müzakere etmeye devam etmektedir.

Sonnotlar

[1] H. Halm , AHL-E HAQQ [in:] Encyclopedia Iranica , available : <http://www.iranicaonline.org/articles/ahl-e-haqq-people> [19/05/2014].

Kaynakça & İleri Okumalar

Kaczorowski, Karol. 2014. "Ahl-e Haqq jako kurdyjska religia w ramach szyizmu ghulat." *Fritillaria Kurdica: Bulletin of Kurdish Studies* 5: 100-124.

Ahmadzadeh, Hashem. 2003. *Nation and Novel: A Study of Persian and Kurdish Narrative Discourse*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

Asatrian, Garnik. 1999/2000. "The Holy Brotherhood: The Yezidi Religious Institution of the 'Brother' and the 'Sister' of the 'Next World'." *Iran and Caucasus* 3 (4): 79-96.

Asatrian, Garnik, ve Victoria Arakelova. 2003. "Malak-Tawus: The Peacock Angel of the Yezidis." *Iran and the Caucasus* 7 (1-2): 1-36.

Bocheńska, Joanna. 2010. *Between Darkness and Light: On Kurdish Identity and Literature*. Kraków: Księgarnia Akademicka.

Bruinessen, Martin van. 2014. "Veneration of Satan among the Ahl-e Haqq of the Gûrân Region." *Fritillaria Kurdica: Bulletin of Kurdish Studies* 3-4: 6-41.

Bruinessen, Martin van. 1998. "A Kizilbash Community in Iraqi Kurdistan: The Shabak." *Les Annales de l'Autre Islam* 5: 185-196.

Bruinessen, Martin van. 1995a. "When Haji Bektash Still Bore the Name of Sultan Sahak: Notes on the Ahl-i Haqq of the Guran District." İçinde *Bektachiyya: Études sur l'ordre mystique des Bektachis et les groupes relevant de Hadji Bektach*, der. Alexandre Popovic ve Gilles Veinstein, 117-138. İstanbul: Éditions Isis.

- Bruinessen, Martin van. 1995b. "Religion in Kurdistan." Erişim tarihi 19 Mayıs 2014. http://www.hum.uu.nl/medewerkers/m.vanbruinessen/publications/Bruinessen_Religion_in_Kurdistan.pdf.
- Edmonds, Cecil John. 1969. "The Beliefs and Practices of the Ahl-i Haqq of Iraq." *Iran* 7: 89-106.
- Eliade, Mircea. 2000. *Treatise on the History of Religions*. Varşova: KR.
- Farrokhnia, Rahim, ve Reza Haghighi. 2010. "Belief System of Sahneh Ahl-e-Haq Sect of Iran." *Anthropologist* 12 (2): 87-93.
- Halm, Heinz. 2011. "AHL-E HAQQ." *Encyclopædia Iranica*. Erişim tarihi 19 Mayıs 2014. <http://www.iranicaonline.org/articles/ahl-e-haqq-people>.
- Hamzeh'ee, M. Reza Fariborz. 2011. "AHL-E HAQQ II. Initiation Ritual." *Encyclopædia Iranica*. Erişim tarihi 19 Mayıs 2014. <http://www.iranicaonline.org/articles/ahl-e-haqq-ii-initiation-ritual>.
- Hosseini, S. Behnaz. 2020. *Yārsān of Iran: Socio-Political Changes and Migration*. Singapore: Springer.
- Kreyenbroek, Philip G. 2012. "KAKA'I." *Encyclopædia Iranica*. Erişim tarihi 19 Mayıs 2014. <http://www.iranicaonline.org/articles/kakai>.
- Kreyenbroek, Philip G. 2006. "The Traditions of the Yezidis and Ahl-e Haqq as Evidence for Kurdish Cultural History." Erişim tarihi 29 Mayıs 2014. http://www.institutkurde.org/en/conferences/kurdish_studies_irbil_2006/Philip_KR_EYENBROEK.html.
- Kreyenbroek, Philip G. 2005. "Religious Minorities in the Middle East and Transformation of Rituals in the Context of Migration." İçinde *Migration und Ritualtransfer: Religiöse Praxis der Aleviten, Jesiden und Nusairier im Vorderen Orient und in Westeuropa*, der. R. Langer, R. Motika ve M. Ursinus. Frankfurt am Main.
- Leezenberg, Michiel. 1994. "The Shabak and the Kakais: Dynamics of Ethnicity in Iraqi Kurdistan." *ILLC Prepublication Series X-94-07*. Amsterdam.
- Leezenberg, Michiel. 1993. "Gorani Influence on Central Kurdish: Substratum or Prestige Borrowing?" *ILLC Prepublication Series X-93-03*. Amsterdam.
- Mattar, Philip, ed. 2004. *Encyclopedia of the Modern Middle East and North Africa*. Detroit: Macmillan Reference.

Mokri, Mohammed. 1970. "L'idée de l'incarnation chez les Ahl-i Haqq." İçinde *Contribution scientifique aux études iraniennes. Recherches de kurdologie*. Paris.

Mokri, Mohammed. 1963. "La naissance du monde chez les Kurdes Ahl-e Haqq." İçinde *Proceedings of the XXV International Congress of Orientalists*, 159-168. Moskova.

Moosa, Matti. 1988. *Extremist Shiites: The Ghulat Sects*. Syracuse, NY: Syracuse University Press.

Rodziewicz, Artur. 2014. "Yezidi Eros: Love as the Cosmogonic Factor and Distinctive Feature of the Yezidi Theology in the Light of Some Ancient Cosmogonies." *Fritillaria Kurdica: Bulletin of Kurdish Studies* 3-4: 42-105.

Shah, Idries. 2009. *The Sufi Road*. Poznań: Profit and Co.